

Наєнко Г.М., к. філол. н., доц. (м. Київ)

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ ТВОРІВ ЙОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО: ДО ПРОБЛЕМИ АВТОРСЬКОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Розглянуто особливості інтертекстуальності науково-практичних трактатів Й. Галятівського в аспекті семантичної структури та показників індивідуального стилю.

The article deals with the intertextuality of J. Galatovskij's scientific-practical treatises in the aspects of the semantics structure and individual autor's style.

Науковий текст розглядається сучасним мовознавством як „продукт актуалізованого процесу функціонування мови у специфічній сфері наукової діяльності та спілкування”¹. Це впливає з розуміння мови в категоріях поведінки та дії: „Мова – не тільки засіб здобуття та передачі знань, але й опредмечування знань, що відбувається в його своєрідній структурі, а крім того – і певна життєва форма. Хто вміє користуватися мовою, той користується певною стратегією орієнтації в світі, певною інтерпретацією людського середовища, певною схемою поведінки...”².

Аналіз смислової структури наукового тексту дозволяє спостерегти глибоку якісну перебудову екстралінгвального в текстове (власне мовне) при залученні його до текстотвірної діяльності суб'єкта³.

Інтертекстуальність наукового тексту конкретизується загальними ідеями про спадкоємність наукового знання; критичне переосмислення традицій та крок вперед; усвідомленням пульсуючого розвитку та спіралеподібної організації наукового знання; поняттями про його динамічність та поступовість розвитку. Виступаючи проявом більш загальної категорії інтерсеміотичності⁴, вона забезпечує також розкриття такої ознаки наукового тексту як генерування нових смислів через взаємодію з багатьма смисловими системами⁵. Її розглядають як категорію „розгерметизації”, відкритості тексту, однієї смислової системи до іншої. У зв'язку з

цим склалися дві концепції інтертекстуальності: „широка”, згідно з якою будь-який текст розглядається як інтертекст (М. Бахтін, Ю. Крістева, Ю. Лотман, Ж. Дерріда, Р. Барт) та „вузька”, що зводить цю категорію до спеціально маркованої інтертекстуальності в межах лише окремих видів текстів⁶. Саме вузька модель має безпосереднє прикладне значення для інтерпретації процесів наукового текстотворення.

Звертаючи увагу на своєрідність стилю багатьох наукових творів, дослідники констатують, що проблема індивідуальності в науковому тексті поки що практично не вивчена⁷. Існуючі праці-спроби характеристики індивідуальних параметрів стилю науковця здійснені на синхронічному матеріалі (М. Котюрова, О. Баженова, В. Абашина, Т. Космеда); тому актуальність пропонованої роботи вбачаємо і в звертанні до текстів середньоукраїнського періоду.

Вивчення середньовічного наукового тексту, зокрема періоду бароко в українській культурі, дає можливість кристалізувати уявлення про загальні закономірності просвітницьких тенденцій, що дозволяли „в рамках релігійного світогляду покладатися на авторитет науки та глоризувати виховну роллю знання”⁸.

Метою роботи є встановлення ролі інтертекстуальності як текстотвірної категорії у наукових текстах Йоаникія Галятовського, означення її своєрідних спеціальних маркерів. Об’єктом дослідження є взаємодія окремих текстів у плані вираження та в плані змісту, предметом – специфічні форми її втілення, завданням: виділення конструкцій, що характеризують специфічне та типове в оформленні явищ взаємодії наукових текстів тієї доби на фоні розуміння їх у аспекті актуалізації принципу софійності світу. При цьому прийнято використовувати метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу.

Українська барокова проза репрезентована вчительними, публіцистичними жанрами, за формою викладу - „трактатними, ораторсько-публіцистичними та історіографічними (промова, послання, трактат, хроніка)”⁹.

Матеріалом дослідження стали наукові трактати Йоаникія Галятовського: «Грхи розмаїтї» (1685) та „Наука албо способ зложеня казаня”(1665). Перший із них аналізувала І. Чепіга як своєрідні рекомендації священникам для проведення сповіді, написані з потреб безпосередньої священницької діяльності¹⁰. Вона, зокрема, вказувала на те, що тут автор застосував „звичайні для своєї творчої манери прийоми письма: числовий поділ понять (двожкій єсть грїх:

первородный і учинкоковий), оповідання- приклади тощо...¹¹. Трактат „Наука, або способ зложеня казаня” розглянуто нами у контексті встановлення смислової структури типового тексту науково-практичного жанру¹².

Стратегія цитування в ораторсько-проповідницькому тексті „Ключа розуміння” неодноразово цікавила літературознавців; вони помітили, що „гомлет бере уривчасті місця, які не містять повної думки, та тлумачить їх самі по собі без відношення до першоджерела”. Т. Левченко, розглядаючи структуру проповідей крізь призму теорії топів, вказує на те, що „понятійне поле цитати може редукуватись до однієї-двох лексем, які позначають стрижневі образи і є основою збирання до купи загальних місць”... При компіюванні топів спостерігається явище лексичної та семантичної надмірності, що зумовлена подвійною та потрійною ізотопією”, коли Галятовський „вдається до цитування того самого місця Св. Письма двічі або коли переказ біблійних рядків супроводжує їх подвійна цитация”¹³.

Спеціально вивчав принципи цитування та перекладу Й. Галятовського В. Сімович. Він вказав на те, що в „Ключі розуміння” цитати виконують аргументуючу роль; що інколи проповідник цитує „з пам’яти”, допускаючи відступи від тексту Острозької Біблії; водночас на його мову мають значний вплив польські переклади Святого Письма; мову творів Галятовського в цілому він схарактеризував як „вживану серед освічених кляс”¹⁴. Натомість трактати Галятовського з цього погляду вивчені менше.

Окремі зауваження щодо структури тексту „Гріхи розмаїтіи” знаходимо в П. Попова, який проаналізував цей стародрук з погляду джерел. Він, зокрема, вказав на формальні особливості стилю Галятовського, визначивши трактат у категоріях схоластичного практичного порадирика: „схильність до витончених підрозділів при визначенні матерії та форми покаяння. Схоластичною рисою є також засилля алегоричних тлумачень”; звертає він увагу також на детальність та точність цитувань; найчастіше Галятовський цитує Псалтир та книгу Ісуса сина Сирахова, з Нового Завіту – Євангеліє та послання апостола Павла¹⁵.

Співвідношення змісту та оформлення того чи іншого покликання, цитування, як відомо, може визначатися позамовними факторами: тут „відіграє свою роль бібліографічна, редакційна, і навіть культурно-національна традиція, а також *індивідуальність*

ученого, що проявляє себе в устремлінні до підкресленої точності та добросовісності при вираженні спадкоємності”¹⁶. Спираючись на положення про цитування як часткову мовленнєво-текстову систему, М. Котюрова співвідносить його обумовленість із когнітивно-психологічними характеристиками вченого, зокрема зі „стилем мислення – переважно дискретно-логічним або континуально-психологічним”¹⁷.

Специфічний комплекс мовних засобів застосовується як маркування введення до оповіді субтекстів старого знання. У трактатах „Гріхи розмаїті” та „Наука” їх роль різна. У першому цитування текстів святого письма та творів отців церкви має аргументуючу функцію; цитати наводяться часто для підкріплення різних настанов автора. Автор використовує різні експліцитні маркери: графічні (розділові знаки, примітки на берегах) та текстові.

Це дієслова із значенням „писати”. Особова форма виступає в минулому часі переважно в складнопідрядному реченні причини із живомовним сполучником **бо**, поодинокі для **тогw** або зрідка з книжним **якw**: *бо Ісусъ Сира(х) написальъ*: (Гріхи : 372); *и члѣвъ хорій можетъ здоровы(м) зостати, якw ап(с̣)толѣ Іаковѣ в(ъ) главѣ ѿ, написал(ъ)* (374); *бо ѱалмографъ написальъ*:...(375); *бо ап(с̣)толѣ Паве(л) написальъ*:)... (376-377); ...*бо пр(ѿ)ркѣ Дѣдѣ написал(л)*: ... (377); ...*якw Соломонъ в(ъ) притчахъ написальъ*: ... (377); ..*бо Ісусъ Сирахъ написальъ*:...(378); *бо ап(с̣)толѣ Паве(л) написальъ*: ... (380); *Бw пр(ѿ)ркѣ Дѣдѣ написальъ*: ... (383); *длѣ тогw ап(с̣)толѣ Павелъ написальъ*:...(386).

Інший спосіб його функціонування: односкладне речення з предикативною формою на -но, -то: *Дале(й) в(ъ) десѣтеро приказаню бжѣомъ написано естъ: не кра(д)*... *Далей написано*...(378); ...*бо написано: рече Ісавъ въ умѣ своє(м)*....(380); *Далей написано*: ... (384). Поодинокі така конструкція вжиті і в „Науці...” : *В(ъ) тым(ъ) же казаню написано, же прч(с̣)талѣ дѣа мѣлиласѣ добре* (Наука, 235).

2) Набагато частотнішими виступають тут дієслова мовлення. Світ у середньовічній культурі „не пізнається, а осягається через слово... В епістемології стають необхідними не суб’єкт-об’єктні структури, а стосунки „мовлячої” та „сприймаючої” свідомості”¹⁸. Їх актуалізацію пов’язують і з риторичною теорією усієї тогочасної прози; за словами В.Крекотня, „проза неораторська складалася під впливом прози ораторської, а всі закони, уgruntовані у властивостях

Ѓлустите грѣхи... (375); ...до такого Соломонъ волаетъ(ь): доколѣ... (376); Ланцюжкове цитування поєднується повторюваним прислівником *далей*: *Далей десѣтеро приказанъ(ь)є бжжѣ ое учитъ: ... не взивай имени г(сѣ)да бжѣа твоє(г)[о] надаремно, а теперъ присѣгаютъ(ь) надаре(м)но... (379); Далей десѣтеро приказанъ(ь)є бжжѣ ое мовитъ: не забїай (378). Згортання старого знання до прецедентного субтексту може не супроводжуватися дієсловами: *ведлугъ науки Хвѣои: ...Ведлугъ словъ ап(с)тлскїхъ: ... (385).**

Інша стратегія взаємодії субтекстів старого та нового знання представлена в трактаті „Наука, албо способ зложеня казаня”.

По-перше, тут зберігається модель цитування Святого Письма як аргументу: *...и такимъ казнодѣіомъ црѣковъ стпѣ ал мудрость приписуетъ и похвалу чинитъ ведлугъ Ісѣа Сїраха: „Премудрость ихъ исповѣдѣтъ люде и похвалу ихъ исповѣсть црѣкви” (Наука 218). Таким чином субтексти старого знання збігаються з прецедентними.*

По-друге, основу інтертекстуальної взаємодії складає ілюстративна функція прикладів із власних текстів проповідей як композиційних зразків всередині субтексту нового знання; кінець цитати має спеціальне позначення *и прочаѣ, и проч.*: *Можешь собѣ ежордїумъ до казанѣ на погребѣ взѣти з(ь) моего казанѣ второго на успенїє пр(сѣ)тои бѣцѣи, зъ дванадцѣтои звѣзды, где написано: «Троѣкаѣ єсть смѣрть» и прочаѣ (Наука, 222); ...в(ь) третемъ казанью моемъ на погребѣ кождогѣ хр(сѣ)тіанина правовѣрнагѣ, которое починаєтьсѣ: казалъ бжѣъ одного часу пр(о)рку Іеремѣи внїйти в(ь) домъ гон(ь)чарскїй и про(ч). (222); **Чытай в(ь) казаню моемъ первомъ на бжѣоленїє: пѣмый сахраментъ єсть смѣенство и про(ч).** (226).*

Інколи може цитувати свої тексти з використанням невластне прямого мовлення, не виділяючи їх графічними маркерами: *Чытай в(ь) першомъ казаню моемъ на успенїє пр(сѣ)тои бѣцѣи нитку вовнѣную, где написано ѣ ч(сѣ)тости двѣической. Можешь там взѣти матерїю до своегѣ казанѣ, которое хочешъ на(д) панною повѣдати. (226)*

Нарешті, Галятовський моделює зразки нових проповідей, подаючи їх стислий план, та пропонуючи текст нового казання для проповідника: *З тои ѣемы учини казанье такое: православнии хр(с)тіанє мовилемъ въ н(дѣ)лю квѣтннѣю, же на семь тыдню будетъ страшный судъ, штожъ теперъ страшный судъ сѣ*

Ўправуєт(ь), бо...чл҃вкѣ бѣа судити и кажетъ егѡ на см҃ртъ кр(с
 с)тнѡю провадити, **мовѡчи**: «Распни, распни егѡ» и про(ч) (219);
 Потымъ в(ь) наррацыи **повѣдай**, якъ той страшный судъ
 ѿправуєтсѡ, же фалишвыи свѣдѡки на Х҃ѡ инстигуют(ь) **мовѡчи**:
 «...». **Мовь**, же невинне Х҃ѡ судятъ, бо **мовиль** Пилать: ...Тутъ
приводи приклады....(219); **И можешъ мовити**: «На гору нб(с)ну
 чл҃вкѣ вступуєт(ь), ходѡй без(ь) порока и дѣлаѡй правду...» и про(ч).
Потымъ мовь, же ... **Потымъ** в конклюдзыи **мовь**: «...» и про(ч)
 (224).

Послідовно автор в одному абзаці подає цілий план-конспект проповіді, вказуючи на початок та кінець субтекстів, що виступають елементами композиції казання; тут маркерами виступають елементи субтекстів адресації: *Тое казаньѡ можешъ на покров престѣпи ои бицѣи повѣдати. ѡма положи такое: дахъ тѡ днесъ въ градъ твердъ и въ столпъ желѣзный и въ стѣны мѣдны.Іерем.: ѡ. В(ь) наррацыи повѣдай, же преч(с)таѡ дѡа естъ мѣстомъ моцнымъ, естъ столпомъ желѣзнымъ, естъ муромъ мѣднымъ, где я пророка Ілїю тамъ ты припоминай престѣпую бгородищу. Єѡрдїумъ зась, якоє хочешъ, и конклюдзыю придай до своегѡ казаньѡ и на вознесенїе Х҃ѡ, и на покровъ престѣпи ои бицѣи.* (231).

Своєрїдною вказівкою на завершення мікротексту-прикладу казання виступають конструкції з пропозицією додати виклад чи висновки на власний розсуд. Некатегоричний характер припису передається з допомогою клішованих сполучень **якоє хочь, если хочь, отмѣнивши, ведлуг волѣ своєи**: *Єѡрдїумъ зась якоє хочь и конклюдзыю придай до своегѡ казаньѡ* (231); *Єѡрдїумъ, если хочь, мое и конклюдзыю мою, а если хочь, свое єѡрдїумъ учыни и конклюдзыю свою придай своему казаню* (233); *Єѡрдїумъ, если хочь, мое и конклюдзыю мою, мало отмѣнивши, аплѣкуй до своегѡ казаньѡ. А если хочь, єѡрдїумъ свое и конклюдзыю свою учїни ведлугъ науки, написанои в(ь) «Ключи разумѣнїѡ»* (234); *Єѡрдїумъ и конклюдзыю ведлугъ волѣ своєи придай к тому казаню* (235); *Єѡрдїумъ и конклюдзыю ведлугъ волѣ своєи придай до тои наррацыи* (235) та под.

Таке завершення мікротексту – плану казання демонструє розімкненість адресатного субтексту, типову для науково-популярних викладів: „для досягнення адекватного прагматичного ефекту в науково-популярному творі (будь-якої адресації) необхідна

максимально відкрита вираженість у ньому установки на зворотну реакцію читача, побудова такої мовної стратегії суб'єкта мовлення, яка забезпечувала б потенційний зворотний зв'язок, тобто реалізацію *діалогічних відношень* (М. Кожина)²⁰.

Політекстова структура наукових трактатів Йоанікія Галятовського виявляє основоположні засади творчої манери проповідника, для якого наукове текстотворення є допоміжним, практично спрямованим різновидом діяльності; найбільш навантажені конструкції та специфіку слововживання. Експліцитність маркерів інтертекстуальності відповідає загальним закономірностям її прояву у власне науковому мовленні. Розмаїття засобів вираження міжетекстового шва, діапазон дієслівних форм вказують на пріоритетність усних форм спілкування. Автокомунікація використовується як свідомий засіб ілюстрування зразків проповіді. Вона інтерпретується також і як доказ наростання індивідуальної творчої потенції в науковій творчості. Відсутність методологічних кваліфікацій цитованого старого знання поєднується із загально синкретичним вписуванням цитат у авторське мовлення, що дозволяє попередньо кваліфікувати стиль мислення Й. Галятовського як континуально-психологічний. Порівняння особливостей інтертекстуальної взаємодії в різних наукових трактатах інших авторів вважаємо перспективним напрямом вивчення наукового стилю української мови досліджуваного періоду.

¹Чернявская В.Е. Интертекстуальное взаимодействие как основа научной коммуникации. – Спб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1999 – С. 6; ²Келемен Я. Текст и значение // Семиотика и художественное творчество. – М.: Наука, 1977 – С. 104 – 124; ³Чернявская В.Е. Указ раб. – С. 7; ⁴Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К., 2002. – С. 236-239. ⁵Чернявская В.Е. – Указ. раб. – С. 9, 11. ⁶ Там само – С. 17-20. ⁷Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник. Вид.2-ге, доп. і перероб. – Донецьк, 2007 – С. 175. ⁸С.Кримський. Менталітет українського бароко //Українське бароко - К., 2004 – Т. 1 – С. 42. ⁹Крекотень. В Українська барокова проза // Українське бароко - К., 2004 – Т. 1 – С. 334. ¹⁰Чепіга І.П. „Ключ розуміння” Йоанікія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. // Йоанікій Галятовський. Ключ розуміння - /Підгот. до вид. І.П. Чепіга. –К.: 1985 –С. 29. ¹¹ Там само – С. 30.¹² Насенко Г. Параметри наукового стилю в трактаті Йоанікія Галятовського „Наука або способ зложеня казаня” // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць – Вип. 15. Кн. 1 – К., 2005 – С. 319 – 322. ¹³ Левченко Т.Л. „Ключ розуміння”

Йоаникія Галятовського як явище риторичної культури бароко – Автореф. дис. канд.філол.наук. – Харків, 2003 – С. 13. ¹⁴Сімович В. Спроби перекладів Св.Письма у творах Й.Галятовського – Б.м., б.р. – С. 21. ¹⁵Попов П.Н. „Грхи розмаїтїи”, малоизвстное сочиненіе Іоаннікія Галятовскаго – К., 1915. – С. 44, 47; ¹⁶Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста – Учеб.пособие. Изд.3-е, стереотипное. – М., 2006 – С. 60. ¹⁷Котюрова М.П. Творческая индивидуальность и цитирование // Стереотипность и творчество в тексте : Межвуз. сб.науч.тр. / Ответ. ред. М.П. Котюрова.; Пермский университет. – Пермь, 2001 – С. 252. ¹⁸Парахонский Б.А. Структуры «говорения» в античном и средневековом сознании // Отечественная философская мысль XI – XVII вв. и греческая культура: Сб.науч. тр. - К., 1991 – С. 140. ¹⁹Крекотень В. . Указ. праця – С. 340. ²⁰Кириченко Н.В. Научно-популярный подстиль // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожинной. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П. Котюрова, А.П. Сквородников. – М., 2003 – С. 238.

Умовні скорочення назв джерел

Грѣхи – „Грхи розмаїтїи” // Іоанікії Галятовський. Ключ розуміння - /Підгот. до вид. І.П. Чепіга. –К.: 1985 – С. 372-387

Наука – „Наука, albo способ зложенѧ казанѧ // Іоанікії Галятовський. Ключ розуміння - /Підгот. до вид. І.П. Чепіга. –К.: 1985 – С. 211-241.

Стрельчук Г.П., к. філол. н., доц. (м. Київ)

ГРАМАТИЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В МІСЦЕВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Досліджуються граматичні варіанти у формі місцевого відмінка однини іменників чоловічого роду та їх поширення в староукраїнських пам'ятках першої половини XVII ст.

Мелетій Смотрицький у своїй науковій праці "Грамматіки **Славенскаѧ** **правилноѧ** **Сунтагма**" [Гр. 1619] вперше ввів до іменникової парадигми сьомий відмінок – місцевий (сказате(л)ный естѣ имже сказѣмѣ: **яко ѡ члвцѣ** – Гр. 1619), у якому зберігається для іменників колишньої -ѡ- основи питомий **ѣ** (второе склоненїе), відповідно з переходом задньоязикових *з, к, х* в *з, ц, с*: **дрѣгѣ** – **ѡ то(м) дрѣзѣ**; **Пророкъ** – **ѡ томѣ Пророцѣ**; **грѣхѣ** – **ѡ то(м) грѣсѣ**. Кінцевий -ѣ приймає і етероклітѧ **Г(с)дѣ**, віднесена до четвертої відміни – **ѡ то(м) Г(с)дѣ**. Автор граматики